

«Çelekenli guşuň ganatlaryny gyrdylar»

Türkmen Döwlet Neşriyatynyň baş Redaktory bolup işläň, alym
Orazmuhammet Abdalow
(1909-?)¹

Tomus gijesi bulutsyz asmana seredeniňde ümmülmez tümlügiň aňyrsynda biri-birinden has ýagty şöhle saçjak bolýan ýyldyzlary ýer ýüzündäki adamlara meňzedýäriň. Adamlaram edil şol ýyldyzlar ýaly, ynsan üçin berlen gysgaýyk ömürde ýanyp-öçup, ahyry bir gün hem süýnüp gidýärler. Asmany synlanyňda, bir gijäniň dowamynda onlarça ýyldyz süýnüp, öz ýaşayşyny bes edýär, olaryň käbiri süýnende, seniň köp wagtlaý ýadynda galýar. Sebäbimi? Sebäbi, ol ýyldyz beýlekilerdek has ýiti şöhle saçypdy. Ol süýnenden soň hem geçen ýoly uzak wagtlaý ak zolak bolup, asman giňişliginde garaňky gijä özboluşly öwüşgin berip durýar.

Wagt diýen rehimsiz, emma adalatly hökmürowan hiç kime öz etjek işi barada sala salman, ümzügini öňe tutup, şol haýdap gidip otyr, onuň çañyna bulaşyp, soňky nesillere ýat bolan müňlerçe adamyň biz üçin görkezen ýollary taryhyň tozanyna garylyp, öwrenerine garaşyp ýatyrlar. Şeýle adamlaryň biri hem Orazmämmet ABDALOW.

Bu adam barada şu günki güne çenli hiç zat bilemokdym diýsem, öte geçdigim bolmaz. Soňky birküç aýyň dowamynda onuň ykbaly, durmuşy,

¹ Bu beýik alymyň ömri we durmuşy hakynda 10 tomluk Türkmen Sowet Ensiklopediýasynda ýekeje sözem yok. (AG)

biziň neslimiz üçin goýup giden mirasy bilen taňşanyndan soň birmahal gören, süýnüp giden ýagty ýyldyz ýadyma düşdi durdy...

Türkmenirtan SSR Döwlet howpsuzlyk komitetinde 30—40-nýý hem-de 50-nýýi ýyllaryň başynda bigünä tutulan adamlaryň işine seretmek, olaryň günäsizleriniň aklanmagy bilen baglanyşykly iş alnyp barylýar. Komitetiň arhiw bölüminiň naçanligi podpolkownik A.K.Lýapenko bir gün biziň kabinetimize gelip, çaklaňja depderi görkezdi-de, onuň Orazmämmet Abdalow diýen adamyň «delosynyň/ dossiýe» içinden çykandygyny aýtdy. Bu «Gündedik» diýlip atlandyrylan depderçäniň mazmuny bilen tanyş bolanyňda, halkyň depesinden inen şol ýyllaryň adamlar üçin nähili gazaply, güzaply, ejirli günler bolaňdygyna göz ýetirýärsiň. 30—40—50-nýň ýyllarda halkymyzyň güli bolup ýetişen aňly-düşünýeli adamlar ýok edildi. Olary aýyplamak üçin ýöňkelmedik güňä ýok. Sen özbaşdak pikir etmäge ukyplymy, diýmek sen halk duşmaky. Sen öz pikiriňi aýdyp bilýäňmi, diýmek sen hökümetiň garşysyna gidýäň. Şeýlelik bilen, adamlaryň pikirleri, özlerini alyp baryşlary, umuman bütin durmuş obrazy bir galypa salyndy.

Orazmämmet Abdalow üçin taýýarlanan gara tegmil 1952-ňji ýylyň 5-nji maýynda onuň durmuşynyň üstünden atanak çekdi. Barysy şu kagyздan başlandy. Men şu ýerde ölüleriň we dirileriň hormaty için adam atlaryny getirmekden saklanýaryn. Sebäbi ol adamlar heniz döwrüniň pidasy bolupdyrlar.

Tussag etmeklige karar. Aşgabat ş. 5 maý, 1952 ý

Men, TSSR Döwlet howpsuzlygy ministiliginiň 5 bölüminiň I odelennesiniň naçanliginiň orunbasary leytenant N.

1909-njy nylda Krasnowodsk oblastynyň Çeleken adasynda dünýä inen, türkmen, partiýa çleni däl, maşgalaly. Aşgabat şäheriniň Şewçenko köçesiniň 7-nji jayynda ýaşayan, hiç ýerde işlemeýän Orazemämmet Abdalowyň üstünden TSSR DHM (Döwlet Howupsyzlyk Ministerligine) düşen materiýllara seredip,

TAPDYM:

O. Abdalow söwdagär baý maşgalasyndan bolmak bilen, BK(b)P (Kommunist partiýa) girende öz gelip çykyşyny

gizdedi. Türkmen döwlet neşriniň baş redaktory hökmüde ol halkyň garşysyna gidýän, reaksiýon epos bolan «Gorkut atany» düzüşmäge, redaktirlemäge we propagandirlemäge gatnaşdy. Töweregindäki adamlaryň arasynda sowet hökümetine garşy milletçilikli pikirleri aýdyp geldi. Bu barada ol şaýatlar...² beren görkezmeleri esasynda doly paş edildi...

Şu zatlary göz önüne tutup, karar EDÝÄRİS:

Orazmamet Abdalowy tussag astyna almaly.

Gollar.

Dünýäde gezip ýerenler üçin elhenç zat nämekä? Ölümmikä? Ýok, ölümden hem elhenç zat bar. Dünýä inip, berlen ömürde ýer depeläp, bu pany bilen hoşlaşandan soň, seni ýatdan çykarsalar, hey, şondan elhenç zat barmyka? Halk üçin sogap iş etjek bolup, ömrüni köydürenler bolsa hiç haçan hem ýatdan çykmany däldir. Eger tebigatyň şujagaz yörelgesi bozulsa, onda adamzat nesli üçin ýaşaýyş çeşmesiniň dury suwy bulanar. Ömrüň manysy ýiter.

Şol karar kabul edilenden soň tä ömrüniň ahyrky gününe çenli öz adyna ýelmeşen gara tegmili aýyrmak üçin göreşen Orazmemmet Abdalowa şu günki günleri görmek miýesser etmedi.

1952-nji ýylda Türkmenistanda «Gorkut ata» kitaby çapdan çykýar. Ýurtda uruşdan soň möwç alan repressiýanyň şemaly bu kitaby halk köpçüligine ýetirenleri hem öz girdabyna salýar, Baýmuhammet Garryýew, Mäti Kösäýew bilen bilelikde «Gorkut atany» redaktirion Orazmemmet Abdalow 25 ýyl türme tussaglygyna höküm edilýär.

Staliniň şahsyýet kulty paş edilenden soň onuň bilen baglanyşykly bigünä jeza berlen adamlaryň köpüsi, «aklanyp» ugralýar, Olaryň arasynda B. Garryew, M. Kösäýew, O. Abdalow hem bardy. Emma O. Abdalowy «aklaýan» dokument şol wagtky wezipeli adamlaryň birnäçesiniň «tagallasy» bilen yzyna—SSSR Prokuraturasyna gaýtarylyp, onuň O. Abdalowy düýpgöter aklamaly diýlip ýazylan ýeri üýtgedilýär-de «mundan artyk tussaglykda saklamage mümkinçilik boolmaýanlygy üçin- diýen»-jümle bilen çalşyrylýar. Şeýdip, O. Abdalow tussaglykdan boşadylsa-da, partiýa hatarynda gaýtadan dikeldilmeýär. Men O. Abdalow bilen bile

² Makalanyň awtory O.Abdalowy garalanlaryň atlaryny getirmekden saklanypdyr. (AG)

işleşen, tirkeşen adamlaryň birnäçesi bilen gürrüňleşip gördüm, gynansak hem olaryň hemmesiniň atlaryny men şu ýazgylarda görkezip biljek däl, sebäbň olaryň köpüsi şol ýyllaryň dowzahynda ýanyp, gözünüň ody alnan. Şonuň üçin olaryň käbiri öz atlaryny görkezmezligi menden haýyş etdi.

Meniň gürrüwdeşim TSSR Ylymlar Akademiýasynyň akademigi Başim Çaryýarow:

«—Orazmämmet Abdalowyň adamçylygy hakda aýtsañ, türkmenlerde şeýle bir meňzetme bar: «Edil uly gyz ýaly» diýip. Sada, kiçi göwünli, pes päl adamdy pahyr. Men onuň bilen birnäçe ýyllap bile işledim. Dil we edebiyat institutynda kiçi ylmy işgär bolup işleýerdi. Ylmy iş ýazdy, alymlyk derejesini almak üçin «Türkmen edebiyatynda ýer-suw reformasynyň beýan edilişi» diýen temadan kandndatlyk dissertasiýasyny gorady. Bu ylmy iş üçin **O. Abdalowa ylmlaryň doktory diýen alymlyk dereýesini bermegi maslahat** etdiler. Emma pahyryň özi maňa şu hem ýeterlik diýip, kes-kelläm garşy çykdy. Ondan soň hem onuň ylmy işi köp wýagtlap tassyk edilmedi. **Birnäçeleri görübilmezlik edip, Moskwa onuň üstünden arza ýazypdylar.** Onsoň bir gezek men Moskwada komandnrowkada bolanymda VAK-a bardym³. Ol wagtlar WAK-da iş jemgyýetçilik esasynda alnyp barylýardy. Bir tatar aýaly edebiyatdan goralýan işlere seredýän eken. Onuň bilen gürlaşdim. Ol aýala O. Abdalowyň agyr kesele duçar bolandygyny aýtdym. Ol hem ýakyn günlerde ol işi Lenin kitaphanasyndan sorap aljakdygyny we alymlar sowetinde tassyk etdirmäge berjekdigine söz berdi. Menen Aşgabada gelip O. Abdalowyň ylmy işiniň 2-nji ekzemplýaryny gyssagly suratda iberdim. Şeýlelikde, O. Abdalowa bir aýyň dowamynda ylmlaryň kandidatynyň diplomyny gowşurdyk. Pahyr şeýle bir begendi. Emma ony uly ylmy işgär edip grçirmäge ýetişmediler. Ajal bizden öňürtdi.

O. Abdalow bütün ömrüne özüni aklamak üçin göreşdi, yüz tutmadyk ýeri galmady. Meniň eşidişime görä, onuň bir

³ Visi atestatsiýonaýa Kommisiýa (Alymlyk derejesini berýän kommissiýa-AG)

gükdelligi bolnmyş, şol sebäplem ony aklamadylar diýen gürrüň bar».

Dünýedäki belli-belli adamlar, beýik şahslar öz ýazan gündeliklerinde öz durmuşlarynyň kop taraplaryny, hatda pynhan tarapyny hem açyp görkezipdirler. Olaryň köpüsi öz bellikleri bilen ol ýa-da beýleki wakany düşündiripdir. Şeýdip hem öz pikirdeşleriniň ylmyň önünde jemgyýetçilik borçlaryny ýerine ýetiripdir.

Orazmämmed Abdalow hem gündeliginde (gündelik 1934-nji ýylyň iýun aýynda ýazylyp başlanypdyr). Şol döwürde bolup geçen wakaara öz ýanyndan baha berýär. Şol ýyllarda Moskwaknyň Planlaşdyryş ykdysady institutynda aspiranturada okap ýören bu türkmen ýigidiniň öňden görüýilik bilen eden bellikleri şol wagtyň syýasaty bilen gapma-garşy durýardy. 30-njy ýyllaryň ikinji ýarymynda ähli gazetlerde ýurtda sosializmiň doly gurlandygyny yglan edýän çişirilip ýazylan makalalar çap edilýärkä Orazmämmed Abdalow öz gündeliginde şeýle setirler belläpdi:

«1937 ý. awgust. Ýurt ähli ugurdan krizisi başdan geçirýär. Biz nirä barýarys? Mundan çykar ýaly, heý, bir iş barmy, çykalga barmy? Ýurduň ykdysady ýagdaýy çylşyrymly. Pagta, ýüň nirä gidýär—et ýok, hiç zat ýok, hemme zat gymmat, bahalar edil ýel berlen ýaly çişirilen...

Bu nähili beýle bolýar? Hemmeleri tutdular. Daş-töweregiňi öz işini oňarmaýan adamlardan doldurdular. Öz adamlarymyz diýýärler— ýagny partiýa çlenleri. D-ni Daşhowuzdan çagyryp getirdi. G-ni Halk magaryfy komissariýatynda oturttdy. Bu jenap özi barada şeýle köp pikir edýär. Bu ýerde hemmeler gopbamlykdan (mainýa velnçnyýa) ejir çekýärler. Ýokardakylar beýlekileriň hasabyna oňat ýaşaýarlar... Soýuz haýsydyr bir heläkçiligiň önüsyrasynda dur. Uruş hem ýetip gelýär...».

O. Abdalowyň gyzy, filologiýa ylymlarynyň kandidaty O. O. Atajanowa öz kakasyndan galan, onuň eli bilen dürli edaralara ýazylan arzalaryny maňa görkezip oturyşyna, şeýle gürrüň berýär:

«—Öz kakaňy öwüp otursaň birhili gelşiksizrägem. Ýöne nämede bolsa, men onuň diňe bolşuny aýdyp bereýin. Ol adam öz goren kynçylyklary barada bize— çagalaryna ýekeje agzam

gürrüň bermezdi. Men onuň öz ömründe köp kynçylyklary başdan geçirendigine, diňe ulalyp, şu dokumentler bilen taňanyndan soň göz ýetirip galdym».

Gündelikdäki ýazgylar dürli-dürli. Olaryň arasynda halkara arenasynda bolup geçýän wakalara berlen synlar Kirow, onuň duýdansyz ölümi. Karl Radek hakyndaky bellikler, urşuň oň ýanyndaky Ýaponiýanyň biziň ýurdumyzyň garşysyna alyp baran syýasatyna edilen çaklamalar şu günün nukdaý nazary bilen, seredeniňde, O. Abdalowyň ol çaklamalary dogry bolup çykýar. Birki sany hekaýa, şeýle hem şahsy durmuşynda bolup geçen wakalar. Bularyň hemmesini okap çykaňda. O. Abdalowyň pikirleriniň müň kerem dogrulygyna göz ýetirip, şeýle zehinli adamyň zehininiň köyüp gidendigine gynanýarsyň.

O. Abdalow ýazgylarynyň başynda özüniň ykbal-bagtynyň küle çökjegini syzan ýaly, şu ýazgylary ýazmaga ýetişipdir:

«Durmuşda akyly-başly ýaşayşa gadam basan her bir adama beýleki zatlar bilen bilelikde şowlulyk hem hokmandyr. Meňki bolsa hiç şowuna bolanok. Mew okadym, inistituty, aspiranturany tamamladym. Şeýle seretseň, bu zatlyar durmuşa gadam basmak üçin ýeterlik ýaly bolup dur. Emma beýle däl eken. Men ýaňy uçup başladym, ýöne maňa bat almaga pursat bermediler. Meniň ganatlarymy gyrdylar. Mende uly-uly planlar bolupdy we olar häzir hem bar, ýöne olary amala aşyrmaklyga nämedir bir zatlar päsgel berýär...»

O. Abdalow, belki, nämäniň päsgel berenini bilenem bolmagy mümkin, sebäbi onuň galdyryp giden ýazgylary, welilik bilen eden çaklamalary ol zadyň nämedigini öz-özi aýdyp dur. Ol zadyň adyny biziň häzirki günlerimizde aýdýarlar. Ol sistema. Bu sistemanyň gözbaşynda aýbogdaşyny gurap oturanlar adamlara ganatlaryny giňden ýaýyp uçmaga, öz pikirini aç-açan aýtmaga, öz delilleriniň üstünde durup, subut etmäge ýol bermediler. Şeýdip, O. Abdalow, doganlar Kakajan, Bekgi, Bapby Berdiýewler ýaly müňlerçe adam onuň pidasy boldy.

Uruş turmazýandan ozal SSSR bilen Germaniýanyň birek-biregiň üstüne çozmazlyk baradaky Pakta gol çekilip, biziň ýurdumyzyň ýolbaşçylary özlerini aldamasalar-da, halkyň gözünü baglamaga çalyşdylar. Gündelikdäki

ýazgylara ser salsaň 1940-njy ýylyň sentýabr aýynda urşuň basym turjakdygyny, onuň ýurt üçin weýrançylykly hem-de millnonlarça adamyň onuň pidasy boljakdygy hakynda ýazylypdar. O. Abdalow SSSR-e garşy Germaniýa urşa başlaýsa, bu urşa Germaniýanyň soýuzdaşy Ýaponiýanyň goşulmajakdygyny 1939-njy ýylda aýdypdyr. Onda-da nä aýtmak, deliller bilen subut edýär.

Orazmemmet Abdalow hakynda şu ýazgylary ýazyp ýörkäm men onuň daş sypatyny, keşbini göz önüne getirmäge synanyşdym. Gündelikdäki galdyrylan bellikleri okanyňda O. Abdalow özüniň batyrgaý, gönümel, dogry pikirleri bilen seniň önünde örboýuna galýar. Pälwan sypat, ýolbars ýürekli, bürgüt kimin gaýduwsyz adam azat pikir ýöredenligi üçin býurokратиýanyň aýylganç maşyny bilen mynjyradylady. **25 ýyllyk tussaglyga höküm edilen O. Abdalowyň** öz «işi» derňelýärkä, **soňra lagerde bolanda gören sütemleri, ejiri, azaplary** onuň belent başyny egip bilmedik hem bolsa, 1956-njy ýylda lagerden boşap gelenden soňky gören günleri, ony ruhy ezýetiň girdabyna taşlady. Şol wagtlar halkyň ykbaly ynanylan ýolbaşçylar bu adama goltugyndan göterip, hemaýat etmegiň deregine onuň depesinden basdylar, Ýyllar-boýy dowam edip gelen ýolbaşçylyk etmegiň tараştlanan metodlary, döwür üýtgesede, şol öňküjsi ýoly bilen gelýen ýolbaşçylar dillerinde bir zat diýip, hereketlerinde başga zat edýärdiler.

Ynha, meniň elimde O. Abdalowyň dürli instansiyalara/ wezipeli adamlara ýazan arzalary bar. Ol bu arzalary özüni aklamak üçin kömek etmelerini sorap ýazypdyr. Her bir ynsana mahsus bolan zat—ol hem bu dünýäden gaýdanyda öz ynsabyň çagalaryň we geljek nesliň önünde ýaman atay ýada gara donly bolmazdyň. Şol O. Abdalowa hem mahsusdy.

Men şol ýazylan arzalaryň gowşmaly adamsyna ýetip-ýetmäni, olar boýunça nähili çareleriň görleldigini bilemok. Ýöne bir zady welin anyk bilýärim. Şol arzalary okap, oňa degişli netije çykarmaly adamlaryň şol arzadaky ahy-nalany eşidip gymyldamadygy aýan.

Respublikamyzyň dürli guramalaryna arzalar.

SSSR-iň Baş Prokurory we ýene-de şuňa meňzeş edaralar, guramalar.

«Edebiyat we Sungat» gazetini. 91/5 iyul

Makalany rus hatyndan latynça geçirip, ony gaýtadan ýygan:

Akmyrat Gürgenli